

Тақризи

муқарризи расмӣ ба таҳқиқоти диссертатсионии Султонзода Бехзод Султонӣ дар мавзӯи “Лашкардорӣ Аморати Бухоро дар замони тобеияти вассалӣ ба Россияи подшоҳӣ (солҳои 60-уми асри XIX-ибтидои асри XX)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯй ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик). - Душанбе, 2022.- 200 сах.

Муҳимияти омӯзиши мавзӯ

Дар замони истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити хосе барои омӯзиши таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатҳои давраи пасини муносибатҳои феодалии Осиёи Миёна фароҳам омадааст. Бо дарназардошти зарурати омӯзиши ҳамачонибаи таърихи халқи тоҷик дар садаҳои миёна ва пасин мавзӯи лашкардорӣ, нақши лашкар дар умури сиёсӣ ва идории давлат ва мақоми он дар давлатҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла аморати Бухоро дар нимаи дуюми асри XVIII ва ибтидои асри XX аҳаммияти хос пайдо мекунад.

Ба ақидаи унвончӯ, таъсиси ҳар давлат дар ҳар замоне бо мавҷудияти лашкар иртиботи ногусастанӣ дорад. Лашкар, ҳамон тавре ки дар саҳифаҳои таърих мушаххас аст, яке аз сифатҳои азалии муайянкунандаи давлат, муҳимтарин бахши дастгоҳи идорӣ, мудофеъ ва пуштибони он аз хатарҳои дохилӣ ва хориҷӣ махсуб мешавад. Дар ҳар ҷомеаи табақотӣ лашкар як вижагии органикии давлат ва абзоре барои татбиқи сиёсати он аст. Дар дарозии таърих лашкари ҳар давлат дорои шаклҳои хоси созмондеҳӣ, равишҳои мудирӣ, таъминот ва усулҳои омӯзиши мушаххасе мебошад. Таҳқиқ ва омӯзиши ин рукни давлатдорӣ, яъне лашкар, усулҳои созмондиҳӣ ва мудирӣ он дар давраҳои пасини феодалӣ дар аморати Бухоро аз аҳамияти муҳими илмӣ ва омӯзишӣ бархӯрдор аст.

Бояд қайд кард, ки аморати Бухорои аҳди манғитиён (1753-1920) мусалламан дорои низоми хоси давлатӣ ва лашкар буд. Ин мавзӯ дар асарҳои, ки ба баррасии таърихи ин замон ихтисос ёфтаанд, то ҳаде матраҳ шудааст. Аммо то кунун ба тариқи маҷмӯӣ масъалаи лашкар, ҳаёти он, рисолати ин лашкар ва мудирӣ он дар аморати Бухорои ин давр таҳқиқи ҳамачониба нашудааст. Бо дарназардошти ин зарурат дар рисолаи Султонзода Б.С. масоили ташкили артиши муназзам дар аморати Бухоро, анъанайи лашкардорӣ ва навоариҳо дар мудирӣ он, таъмини лашкар бо аслиҳаи ҷангӣ, идораи лашкари аморат, рутбаҳои ҳарбӣ ва уҳдадорӣҳои соҳибмансабони лашкари аморат дар замони таҳти васояти

Россия будани аморати Бухоро мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд, ки мубрам будани омӯзиши ин масъаларо равшан мекунад.

Мазмуни мухтасари диссертатсия

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи диссертатсионӣ асоснок гардида, дараҷаи коркарди он муайян шудааст, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, услуб ва усули коркарди мавзӯъ мушаххас гардида, аҳаммияти назариявӣ ва амалии кор таъкид мешавад, манбаъҳо ва нағзони илмӣ таҳқиқот, инчунин муқаррароти асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда муайян мегардад.

Таҳлили диссертатсия нишон медиҳад, ки боби аввал – **«Вазъи сиёсӣ ва ҳарбии аморати Бухоро дар давраи истило ва тобеи Россия гардидани он»** фарогири ду зербоб мебошад. Дар он муносибатҳои сиёсӣ ва ҳарбии аморати Бухоро бо Россия таҳлил карда шуда, задухӯрдҳои ҳарбӣ миёни аморати Бухоро ва Россияи подшоҳӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар зербоби аввал – **«Истилои ҳудудҳои аморати Бухоро аз тарафи Россияи подшоҳӣ ва истиқрори тобеяги вассалӣ ба Россия (солҳои 1865-1868)»** муаллиф таъкид менамояд, ки задухӯрдҳои ҳарбӣ миёни аморати Бухоро ва Россияи подшоҳӣ ва истилои аморат аз тарафи империяи Россия ва истиқрори протекторати давлати Россия чун мизони асосии кори аскарӣ, тартиботи низомӣ ва таъминоти ҳарбии аморати Бухоро дар давраи мавриди омӯзиш мебошад. Зеро, айнан таҳлили муносибатҳои сиёсӣ ва ҳарбии аморат бо Россия вазъи ҳарбии аморатро аниқ нишон медиҳад. Тезу тунд гаштани муносибатҳои Бухоро ва Россияи подшоҳӣ соли 1865 баъди забти Тошканд аз тарафи лашкари рус боз ҳам авҷ мегирад. Амири Бухоро барои ҳимоя кардани шаҳри Тошканд, ки маркази иқтисодӣ ва маданияи Осиёи Миёна буда дар шохроҳи абрешим ҷойгир буд, тамоман ҳуқуқи комил дошт. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки мутаассифона амир Музаффар дар мубориза бар зидди Россияи подшоҳӣ на аз ҷиҳати маънавӣ ва на аз ҷиҳати ҳарбӣ омода буд ва барои амир дурандешии сиёсӣ, чуръат ва тадбирсозӣ намерасид. Илова бар ин, ҳуди ӯ сабабгори асосии муноқишаҳои сиёсии дохилӣ ва задухӯрдҳои байни хонигариҳо буд.

Дар зербоби дуюми боби якуми рисола – **«Авзои сиёсӣ ва ҳарбии аморат дар замони тобеяги вассалӣ ба Россияи подшоҳӣ (солҳои 60-уми асри XIX ибтидои асри XX)»** масоили вазъи сиёсӣ ва ҳарбии аморат дар нимаи дуюми асри XIX ибтидои асри XX мавриди тадқиқ ва баррасӣ қарор

гирифтаанд. Зимни тадқиқи ин масоил диссертант қайд менамояд, ки дар шароити вассалӣ аморати Бухоро аз охири асри XIX нафақат дар сиёсати хориҷӣ, балки дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт пойбанди империяи Россия буд. Россия ба доноӣ, вале ба тарзи хеле дағал ба умури аморат даҳолат мекард. Россия ҳанӯз дар мақоми валиаҳд будани Абдулаҳад ӯро ба итоати худ дароварда, дар давраи ҳукмронияш бошад, алоқаи стратегии худро бо ин давлат хеле вусъат бахшида буд. Дар кори аскарӣ, танзими лашкар ва таъминоти ҳарбӣ ҳам аморат аз доираи таъсири Россия набаромада буд.

Боби дуюми диссертатсия – **«Ташкили кӯшун ва хидмати ҳарбӣ дар аморат: ҳолат ва идораи он»** ном дошта, аз ду зербоб таркиб ёфтааст. Дар зербоби аввал – **«Ташкили лашкари муназзам ва таъминоти он»** ташкили артиши муназзам ва таъминоти он дар аморати Бухоро мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Зимни таҳқиқи масоили мазкур диссертант қайд менамояд, ки дар солҳои аввали ба сари қудрат омадани сулолаи манғитиён аморати Бухоро ба кӯшуни муназзам соҳиб набуд. Теъдоди хеле ками ҳарбиён дар аморат ба ҳифзи амир ва аъёни ӯ ва таъмини осоиштагӣ дар шаҳрҳо машғул буданд. Дар вақти ҷанг ва юришҳо бо амри амир аз ҳисоби аҳоли лашкар тартиб дода ба амалиётҳои ҳарбӣ ҷалб карда мешуд. Дар аморати Бухоро то аввали асри XIX лашкари тибқи қоида ва расму русуми аз даврони Темур ва теуриён боқимонда тартиб додашуда ҳеҷ тағйиротеро аз сар нагузаронида буд.

Унвонҷӯ қайд менамояд, ки дар давраи ҳукуматдории сулолаи манғитиён ғайр аз сарбозони лашкари аморат то соли 1920 боз чанд гурӯҳҳои ҳарбии нав ташкил карда шуда буд. Муҳаққиқ дар тақвият ба маълумоти муаррих Муҳаммад Сайид Балҷувонӣ хабар дода аст, ки лашкари аморат дар солҳои 1917-1920 аз гурӯҳҳои тўпчиён, казакҳои савора, шефский, терский, араббачагон, ғавҷи Туркман, сарбозон иборат буд. Дар диссертатсия ғайр аз ин гурӯҳҳо дар бораи дастаи болобончиён ва шербачагон муфассал маълумот дода шудааст.

Дар зербоби дуюми боби дуюм **«Анъана ва навоариҳо дар таъминоти асбобу аслиҳаи ҷангии лашкари аморат»** мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар давраи аввали истиқрори ҳукумати сулолаи манғитиён дар Бухоро ва баъди устувор шудани протекторати Россия бар аморат, дар соҳаи яроку аслиҳа, ҳолати ҷангии омодагии армияи Бухоро, таъминоти он тағйироти ҷашмрасе ба даст наомада буд.

Муаллиф хулоса менамояд, дар мавриди таъминоти лашкари аморати Бухоро бо яроку аслиҳа, таҷҳизоти он бо аслиҳаҳои замонавӣ

баъзе тағйиротҳо ба чашм расанд ҳам, маълум мешавад, ки дар давраи вассалӣ аморат на танҳо аз Россия ва Европа, балки аз мамлакатҳои ниммустамликавии ҳамсоя чун Афғонистон ва Эрон хеле ақиб монда буд. Вазифаи мусаллаҳ ва муҷаҳҳаз кардани лашкари аморат бо яроку аслиҳаи оташбори замонавӣ иҷро нашуда монда буд.

Боби сеюми диссертатсия «**Унвон, дараҷаҳои ҳарбӣ ва таъмини моддии сарбозон**» ном дошта, дар зербоби аввали он «**Идораи лашкари аморат: вазифа, унвонҳо дараҷаи ҳарбӣ ва ӯҳдадорихои соҳибони он**» дар аморати Бухоро дар давраи мавриди таҳқиқ таҳлил карда мешавад.

Ба ақидаи муаллиф унвон ва мансабҳои ҳарбӣ, дарборӣ ва қозихона дар аморат хеле зиёд буда, бо дараҷа ва вазифаҳои мутафовит, маҷбурият, тартиби таъин ва маъзул аз онҳо фарқ мекарданд. Дар аксар ҳолат ин унвон ва мансабҳо чунон бо ҳам омехта шуда буданд, кадоме ҳарбӣ ва кадоме шаҳрвандӣ, дарборӣ ё амали қозихона будани он номаълум буд. Бояд тазаққур дод, ки ҳар кадом унвон ва мансаб, амал аз рӯи хешу ақрабӣ, наздикии қавмӣ ва қабилавӣ, садоқати шахсӣ ва ё бо роҳи ришвагирӣ дода мешуд. Дониш ва салоҳияти касбӣ, истеъдод, боло гузоштани манфиати давлатӣ ва мардум аз манфиати маҳаллӣ, қавмӣ ва қабилавию шахсӣ ҳеҷ ба инобат гирифта намешуд. Баръакс амалдорон ва шахсони соҳиби чунин фазилат буда, аз ҳукумат дур карда шуда, аз амал гирифта мешуд.

Муаллиф қайд менамод, ки таъин ба амал ва унвонҳо бештар дар арафа ва вақти идҳои мусалмонӣ эълон карда мешуд. Маълумотҳои бойгонӣ нишон медиҳанд, ки дараҷаи зиндагии ҳарбиён дар нисбати аскарони қаторӣ ва аҳолии оддӣ бештар будааст. Аз тарафи дигар барои иштирок дар пахши баромадҳои халқӣ ҳам ҳарбиён бо мукофоти моддӣ хавасманд карда мешуданд.

Дар зербоби дуюми боби сеюми диссертатсия «**Қоидаҳои низомии ҳарбӣ ва таъминоти моддии лашкари аморат дар замони тобеияти вассалӣ**» вазъи ҳарбӣ ва модии лашкари аморат дар замони мавриди таҳқиқ баррасӣ шудааст.

Диссертант зикр мекунад, ки дар пажӯҳиши ин фасл маълумотҳои навин аз бойгонии кӯшбеги амираи Бухоро ба доираи бозҷустии илмӣ ҷалб шудаанд. Таъкид мегардад, ки сарбозони дар хизматбуда рӯзона ба хизмати аскарӣ омада, шабона ба хонаҳои худ мерафтанд. Ҳолати казармаҳо (сарбозхона)-и онҳо хеле бад буд. Барои хизматчиёни ҳарбӣ, махсусан барои сарбозони оддӣ ва миёна маош дар сари вақт дода намешуд. Дар аксар рӯйқард маошро баъд аз муҳорибаҳо медоданд. Дар

ин маврид маоши сарбозони ҳалок шуда насиби даҳбошиён, панҷоҳбоши ё юзбоши мешуд. Дар мавриди юришҳои ҳарбӣ молу мулки мардуми оддӣ ҳам ба талош мерафт. Барои ғаниматҳои ҳарбӣ аз ҳисоби моли мардум миёни сарбозон ва афсарон задухӯрдҳои сангин ба вуҷуд меомад.

Навоварии илмии таҳқиқот ва эътимоднокии натиҷаҳои бадастомада

Навгонии илмии таҳқиқот пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст мавзӯи илмии мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври умумӣ ва ҳарҷониба баррасӣ ва таҳқиқ мешавад. Навоварии таҳқиқот мушаххастар ба тариқи зайл нишон дода мешавад:

1. Дар иртибот бо омӯзиши ин мавзӯӣ доир ба афкори ҳарбӣ ва низомии халқи тоҷик дар замони мавҷудияти аморати Бухоро, идора ва сохтори он, унвон ва амалҳои ҳарбӣ фикр ва мулоҳизаҳо баён шудаанд.

2. Мақом ва иштироки мардуми тоҷикзабон дар воқеаҳои сиёсии давр, вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат, ҳаёти фарҳангии кишвар нишон дода шудааст.

3. Дар диссертатсия бо истифода аз маълумоти маъхазҳои ҳаттӣ, бойгонӣ, ахбори мухталифи таҳқиқот ва асарҳои муаллифони гуногун ба таври васеъ лашкар, қоидаҳои низомии ҳарбӣ ва таъминоти ҳарбии аморати Бухоро дар иртибот бо ҳолат, идора ва анъанаҳо омӯхта шудааст.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсиониро дақиқияти маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, таҳлил, баррасӣ, муқоисаи илмию амалӣ, инчунин инъикос ва тарзи нигоҳдошти маводҳои бойгонӣ таъмин менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод гардидааст.

Гузашта аз ин, таҳқиқоти мазкур дар натиҷаи истифодаи усулҳои илмии ба арзишҳои умумииinsonӣ ва миллӣ асосёфта амалӣ гардидааст. Муаллиф аз усулҳои хронологӣ-сулолавӣ, системавӣ-муқоисавӣ, оморӣ, таҷдиди таърихӣ, усули умумии универсалӣ, баён, детерминизм, таҳлил ва усулҳои таҳқиқотӣ, ки олимони ватанӣ ва хориҷи кишвар дар асарҳои худ истифода кардаанд, васеъ истифода намудааст. Дар диссертатсияи мазкур, инчунин бо истифодаи методҳои маърифатӣ инъикоси воқеаву ҳодисаҳои ҳарбию сиёсии солҳои тобеияти вассалии (протекторат) аморати Бухоро ба Россияи подшоҳӣ, омилҳои мусбат ва манфии лашкардорӣ нишон дода шудаанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Диссертатсия дорои аҳамияти илмии назариявӣ ва амалӣ буда, натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқон ва муаррихон ҷиҳати инъикоси таърихи сиёсӣ ва ҳарбии аморати Бухоро дар замони протекторати Россияи подшоҳӣ кӯмаки воқеӣ расонанд. Аз маводи дар диссертатсия овардашуда аз натиҷа ва хулосаҳои он метавон дар мавриди таҳия ва хондани маърузаҳо, гузаштани дарсҳои амалӣ ва семинарҳо, қорҳои мустақилонаи донишҷӯён, навиштани диссертатсия ва монографияҳо, китобҳои дарсӣ, услубӣ ба таври васеъ истифода намуд.

Эродҳо ва норасоии таҳқиқот

Дар иртибот ба эродҳо ва норасоии таҳқиқот, ба андешаи мо ба назар гирифтани чанд масъала мазмуну муҳтаво ва арзиши илмии онро боз ҳам афзун мекунад:

1. Ба таҳлили муқоисавии лашкардорӣ аморати Бухоро ва дигар хонигарҳои Осиёи Миёна камтар тавачҷушудааст.

2. Муҳаққиқ, ба назари мо, зимни таҳқиқи мавзӯи мазкур аз ҳуҷҷатҳо ва маҷмӯаҳои давр камтар истифода намудааст.

3. Адабиёту сарчашмаҳо дар поварақҳо ва рӯйхати адабиёти истифодашуда ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ нестанд.

4. Дар матни диссертатсия баъзан хатогиҳои имлоӣ ва услубӣ дида мешаванд.

Аммо дар маҷмуъ гуфтан мумкин аст, ки диссертатсияи мазкур таҳқиқоти анҷомёфта мебошад ва норасоии таҳқиқот дар боло зикргардида мазмунӣ илмӣ онро коста намегардонанд. Зеро муаллиф ҳангоми омӯзиши мавзӯи диссертатсия доираи васеи сарчашмаҳо ва адабиёти илмиро истифода намуда, дар заминаи таҳлили онҳо хулоса ва пешниҳодҳои илман асоснокшуда таҳия намудааст.

Мувофиқати диссертатсия ба талаботи муқарраргардида

Диссертатсияи унвонҷӯ Султонзода Бехзод Султонӣ дар мавзӯи “Лашкардорӣ Аморати Бухоро дар замони тобеияти вассалӣ ба Россияи подшоҳӣ (солҳои 60-уми асри XIX-и бтӣдои асри XX)” қори таҳқиқотии муқаммалест, ки дар ҷаҳорҷӯби он масъалаҳои муҳталифи марбут ба мавзӯ таҳлилу баррасӣ шуда, хулосаҳои илмӣ асоснок бароварда шудаанд.

Ҳамин тариқ, бо боварӣ метавон иброз дошт, ки хулосаву тавсияҳои

дар диссертатсия овардашуда дар сатҳи баланди назариявӣ баён гардида, аҳаммияти назарраси илмӣ доранд. Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои илмӣ дар заминаи он нашршуда мазмуну мундариҷаи асосӣ ва навгониҳои илмӣ таҳқиқоти мазкурро комилан инъикос мекунанд. Диссертатсия тибқи натиҷаҳои бадастомада, истифодаи амалӣ ва сифати ви роиш комилан ба талаботи муқаррарнамудаи бандҳои 31, 33, 34, 35, 37 «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №267 тасдиқ гардида аст, мувофиқ аст ва муаллифи он Султонзода Бехзод Султонӣ барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯй ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) арзанда мебошад.

Муқарризи расмӣ:

Мудирӣ кафедраи таърихи умумӣ ва ватании
Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон,
номзади илмҳои таърих, дотсент

/ / Раҳматова Заррина Юнусовна

06 феввали 2023

Имзои дотсент Раҳматова З.Ю.-ро тасдиқ менамоям.

Сардори шӯбаи кадрҳои Донишгоҳи Славянии
Россия ва Тоҷикистон

/ / Раҳимов А.А.

06 02 2023

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи М.Турсунзода, 30